

ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΛΑΟΥΜΤΖΗ

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ

ΚΑΙ

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

ΙΚΑΡΟΣ

© Σταματία Λαουμτζή και Εκδόσεις Ίκαρος, 2021

ISBN 978-960-572-415-3

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ
ΚΑΙ
ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΛΑΟΥΜΤΖΗ

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ
ΚΑΙ
ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

ΙΚΑΡΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	13
ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	17
ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΤΟ ΕΡΓΟ-ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	19
Η ενασχόληση του Καβάφη με τα δημοτικά τραγούδια	19
i. Βιβλιοκρισίες	19
ii. Ανθολόγηση	24
iii. Το λεξικό παραθεμάτων	25
iv. Κριτικά σημειώματα	36
Το δημοτικό τραγούδι ως μέσο αισθητικής αγωγής	37
Η γνώση της δημοτικής στιχουργίας	41
Καβαφική ποίηση και δημοτικό τραγούδι. Το ερευνητικό ζητούμενο	43
Το πρώιμο ενδιαφέρον του Καβάφη για τη λαογραφία	44
Πρόσθετα βιο-εργογραφικά στοιχεία	52
«σχόλια, κείμενα, τεχνολογία» για το δημοτικό τραγούδι	61
Τα «δικά μας, Γραικικά» τραγούδια	70
Τα δημοτικά τραγούδια ως κείμενα και ως προφορική παράδοση	71

Ι. ΜΠΑΛΑΝΤΑ

Από το «Μάταιος, μάταιος Έρως» (1886, 1890), στο «Ένας Έρως» (1896)· η μεταφραστική διασκευή του Κ. Π. Καβάφη	79
Η καβαφική διασκευή του «Auld Robin Gray»	80
Η μπαλάντα «Auld Robin Gray» και η προφορική της παράδοση	83
Οι εκδόσεις και οι παραλλαγές του «Auld Robin Gray»	90
Οι μεταφραστικές επιλογές του Καβάφη. Οι εκδόσεις Scott (1825) και Aitken (1874)	94
Μορφολογικά και θεματικά στοιχεία στο «Μάταιος, μάταιος Έρως» και «Ένας Έρως»	109
i. Γλωσσική και μετρική μορφή	109
ii. Μερισμένος δεκαπεντασύλλαβος	110
iii. Ημιστίχιο-μοτίβο	111
Λαογραφικά στοιχεία και λαϊκές αντιλήψεις	112
Το διακείμενο του Ερωτόκριτου	115
Το μοιραίο ταξίδι στην καβαφική ποίηση	117

II. ΜΟΥΣΙΚΗ

Καβάφης και μουσική	129
Η πολιτισμική πολυφωνία	130
Οι αναφορές για τη μουσική στην καβαφική ποίηση	137
Μελοποιήσεις και καβαφική ποίηση. Ο διάλογος του Καβάφη με τη μουσική .	139
i. «'Αν μ' ἤγάπας» (γρ. 1882-1884)	139
ii. «Πρὸς τὰς Κυρίας» (γρ. 1884-1885;)	147
Η δημοτική μουσική παράδοση της Αιγύπτου. «Σάμ-ἐλ-Νεσίμ» (1892)	155
Η νέα φιλοσόφηση του ήχου	158
Το μουσικο-ποιητικό θεώρημα του Καβάφη και η μελοποίησή του	164

III. ΘΡΗΝΟΣ

(α) Ο θρήνος των προσώπων	
«27 'Ιουνίου 1906, 2 μ.μ.»· ποίηση και ιστορία	177
Τα mawwal του Denshaway	184
«'Ιούσεφ Χουσεΐν Σελίμ» και «27 'Ιουνίου 1906, 2 μ.μ.»	189
Ο Καβάφης και η προφορική αιγυπτιακή παράδοση	191
Ο διάλογος με την αιγυπτιακή και την ελληνική δημοτική παράδοση	194
Το μοιρολόγι της μάνας στο «27 'Ιουνίου 1906, 2 μ.μ.»	201
«τέτοιαν ἑμορφιά σὰν τοῦ παιδιοῦ αὐτοῦ»· η εκφορά του θρήνου στον «'Αριστόβουλο»	209
Η ειρωνική χρήση του δεκαπεντασύλλαβου	219
Ο θρήνος για τον νεκρό Αριστόβουλο	226
Η ελληνική και αιγυπτιακή δημοτική παράδοση στο ποίημα «'Αλεξανδρινοὶ Βασιλεῖς»	235
<i>Grandeur et Décadence de Rome</i> και «'Αλεξανδρινοὶ Βασιλεῖς»	240
Η τελετουργική ενδυμασία του Καιοσαρίωνα	253
i. Οι πολύτιμοι λίθοι	253
ii. Το τριανταφυλλί μετάξι	257
«τίμιο παιδὶ ἔξαντλημένης δυναστείας τῶν Γραικῶν»· η εικόνα του Καιοσα- ρίωνα και η αίσθηση του τέλους στον Καβάφη	271
Η «εἰκόνα» του Καιοσαρίωνα	273
Οι λατρευτικοί και τελετουργικοί τίτλοι του Καιοσαρίωνα	285
Η φασματική μορφή του Καιοσαρίωνα	290
(β) Ο θρήνος της Πόλης	
«Πάρθεν»	299
Η Τραπεζούντα· ιστορία-γλώσσα	300
Ιστορικά πρόσωπα από την Τραπεζούντα και τον Πόντο	305
Το «Πάρθεν» και η παράδοση των θρήνων για την Άλωση	316

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Το χρονολογικό πλαίσιο της σύνθεσης του «Πάρθεν»	327
Ο «Θρήνος της Πόλης» και η χρονολόγησή του	329

IV. ΧΝΑΡΙΑ

Εισαγωγικό	343
«Κεριά»	345
«Ίωνικόν»	354
«Στοῦ Καφενεῖου τὴν Εἴσοδο»· ο καβαφικός κανόνας απεικόνισης της ομορφιάς	360
Οἱ ἄνδρεῖοι τῆς ἡδονῆς· «Ὁμνύει» ~ «Ἐπῆγα» ~ «Μιὰ Νύχτα»	368
Η μέθη και η απόλαυση της ηδονῆς	374
«Νέοι τῆς Σιδῶνος (400 μ.Χ.)»	379
«Στὸ πληκτικὸ χωριό»· η ονειρική επιφάνεια του ερωτικού προσώπου	384
Απὸ το αντιθετικὸ ζεύγος (νειάτα) vs «γηρατειά» στο ἀξιακὸ ζεύγος (νειάτα) ~ «ἐμορφιά»	390
Η λέξη «νειός» και «νέος» στη δημοτική και καβαφική ποίηση	401
«Μέρες τοῦ 1896». Οι δοξασίες για το παιδί του έρωτος	405
«Ἰγνατίου Τάφος» ~ «Ὁραῖα λουλούδια κι ἄσπρα ὡς ταίριαζαν πολὺ» . .	410
Οι καβαφικοί «Τάφοι» και η δημοτική παράδοση	410
Η διπλή ονοματολογική ταυτότητα «Κλέων» ~ «Ἰγνάτιος»	411
Η θεματική και η ρυθμική-μετρική οργάνωση της «Μάγισσας»	421
«Ὁραῖα λουλούδια κι ἄσπρα ὡς ταίριαζαν πολὺ». Ο διάλογος με τα δημώδη ἄσματα	425
Η «μεγάλη ὁδὸν τῆς ἀναχωρήσεως». Η δημοτική μελωδία στη «Μάγισσα» και στο «Ὁραῖα λουλούδια κι ἄσπρα ὡς ταίριαζαν πολὺ»	431
Η αυτοσύσταση του ἥρωα, ο ἔνδοξος και φημισμένος βίος	433

V. ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΑ

«στοὺς τύπους τῆς θρησκείας τους, ἐτοιμάζονταν / ὅλα γιὰ τὴν χριστιανικὴν κηδεῖα»· τελετουργία και θρήνος στο «Μύρης· Ἀλεξάνδρεια τοῦ 340 μ.Χ.» .	441
Ο θρήνος-εγκώμιο για τον Μύρη	449
Ο προσφιλὴς εταῖρος και η παράθεση των ἀρετῶν του	452
Τὰ «μουσικὰ ἑλληνικά» με την «τελεία αἴσθησι τοῦ ἑλληνικοῦ ρυθμοῦ»	453
Το αντιθετικὸ σχῆμα «ξένος» vs «δικός». Το πένθος και ο θρήνος για τον Μύρη	456
Ο «ξένος» εθνικός φίλος και η «θύμηση» του Μύρη	461

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Ποιήματα

Henry Newbolt, «Srähmandázi» * Lady Anne Lindsay Barnard, «Auld Robin Gray», από την έκδοση Walter Scott (1825) και από την έκδοση Mary Carlyle Aitken (1874)	473
---	-----

Μεταφράσεις αραβικών δημοτικών τραγουδιών (mawwal)

«Danshawy I» και «Danshawy II». Παράλλαγές της αιγυπτιακής μπαλάντας (απόδοση στα ελληνικά)	480
---	-----

Καταγραφές δημοτικών στίχων ή γλωσσικών σημειώσεων από τον Καβάφη που σχετίζονται με τον λαϊκό δημοτικό λόγο. Μεταγραφή και σχόλιο.

Πίνακας 1: F103, φ5-11 [Στίχοι από δημοτικά τραγούδια]	486
Πίνακας 2: F105, φ6-15 [Δημοτικά σκόρπια και σχόλια]	504
Πίνακας 3: F105, φ17- 37 [Όμοιες συλλαβές στα δημοτικά τραγούδια]	510
Πίνακας 4: F89, φ3-6 [Γλωσσικές σημειώσεις]	518

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ – ΠΡΩΤΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ	525
--	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	527
------------------------	-----

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΑΒΑΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	563
--	-----

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	571
-------------------------------------	-----

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ, ΓΚΡΑΒΟΥΡΕΣ, ΕΝΤΥΠΕΣ ΠΑΡΤΙΤΟΥΡΕΣ

John Cavafy (1838-1901) [φωτογραφία]	55
Κωνσταντίνος Παπαζής (1850-1923) [φωτογραφία]	55
Εφ. Σφιγξ (26 Φεβρ. 1888-24 Φεβρ. 1889) [φωτογραφία]	55
«Auld Robin Gray», John Melhuish Strudwick (1849-1937) [ελαιογραφία] . .	86
«The ballad of Auld Robin Gray» (±1826), Sir William Allan (1782-1850), [ελαιογραφία]	86
Continuation of «Auld Robin Gray», <i>Harper's Monthly</i> (± 1800-1899)	106
Το ναυάγιο του <i>Τιτανικού</i> , εφ. <i>Daily Sketch</i> (Τρίτη 16 Απριλίου 1912)	122
Διαφημίσεις ατμοπλοϊκών εταιρειών με προορισμό τη Νέα Υόρκη, εφ. <i>Ακρόπο- λις</i> (Απρίλιος 1912)	122
«Auld Robin Gray», ενορχήστρωση Nelson Sydney, London [χ.χ.] (±1836) [εξώφυλλο παρτιτούρας]	124
Το καμπαρέ του Aristide Bruant στη Μονμάρτη (1893) [φωτογραφία]	133
Yvette Guilbert (1865-1944) [φωτογραφία]	134
Aristide Bruant (1851-1925) [φωτογραφία]	135
Νικόλαος Κόκκινος, «Αν μ' αγαπούσες» [εξώφυλλα παρτιτούρας και φωτογρα- φία του συνθέτη]	142
Luigi Denza, «Si tu m'aimais» [εξώφυλλα παρτιτούρας]	145
«Οι Σύντροφοι. Άσμα δημοτικών. Ποίησις Αθανασίου Χριστοπούλου. Μουσική Γεωργίου Λαμπέρη», <i>Ημερολόγιο Σκόκου</i> του 1889	148
Έλληνες της Αιγύπτου γιορτάζουν με δημοτικούς χορούς την Καθαρά Δευτέρα ή το αιγυπτιακό «Sham-el-Nesseem» (Κάιρο ± 1911) [φωτογραφία]	156
Λαϊκός αφηγητής περιτριγυρισμένος από το σε σχήμα κύκλου ακροατήριό του (Κάιρο ± 1911) [φωτογραφία]	156
Φωτογραφίες από τη δίκη (24-27 Ιουνίου 1906) και την εκτέλεση της ποινής (28 Ιουνίου 1906) για το περιστατικό στο Denshaway	179, 183, 202

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στην ιστορικο-φιλολογική αυτή μελέτη, με τίτλο «Κ. Π. Καβάφης και Δημοτικό Τραγούδι», εξετάζεται ο επίμονος, συνεχής, αλλά εν πολλοίς κρυμμένος ποιητικός διάλογος της καβαφικής ποίησης με τη δημοτική παράδοση. Αφετηρία της εργασίας υπήρξε μία βασική παρατήρηση: ότι η ποιητική του δημοτικού τραγουδιού απασχόλησε τον Καβάφη καθ' όλη τη διάρκεια της δημιουργικής του πορείας σε τέτοιο βαθμό και κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να αναχθεί σε ουσιαστική παράμετρο της ποιητικής του τέχνης, η οποία ωστόσο εμφανίζεται ή λειτουργεί κατά τρόπο διαφορετικό από τους σύγχρονους ομότεχνούς του.

Η σχέση που ο Αλεξανδρινός ανέπτυξε με τη συγκεκριμένη ποιητική παράδοση είναι εντελώς πρωτότυπη, καθώς συνειδητά απέφυγε τον εύκολο δρόμο της επιφανειακής μίμησης. Αντιθέτως, κινήθηκε δυναμικά τόσο στο επίπεδο της μορφής με την αξιοποίηση των ευδιάκριτων, αλλά και “κρυμμένων” μετρικών δυνατοτήτων του ιαμβικού δεκαπεντασύλλαβου και άλλων δημοτικών μέτρων (δωδεκασύλλαβου και δεκατρισύλλαβου) — όσο και στο επίπεδο του περιεχομένου, με την προωθημένη αφομοίωση στοιχείων από τη θεματική του δημοτικού τραγουδιού.

Η έρευνα επεκτάθηκε σε κάθε δυνατή πηγή πληροφοριών ή μαρτυριών που θα μπορούσαν να υποστηρίξουν τη μελέτη αυτή, όπως για παράδειγμα στοιχεία που αφορούν στον βίο, την παιδεία και την πνευματική διαμόρφωση του Καβάφη κατά την κρίσιμη περίοδο της παιδικής και νεανικής του ηλικίας.

Στον τομέα αυτό χρήσιμη στάθηκε η αναζήτηση στοιχείων στο Αρχείο Κ. Π. Καβάφη, όταν αυτό στεγαζόταν ακόμα στη Βιβλιοθήκη του Σπουδαστηρίου Νέου Ελληνισμού, όπου και βρισκόταν η Βιβλιοθήκη του ποιητή, καθώς επίσης στις ακόλουθες βιβλιοθήκες: της Βουλής των Ελλήνων, της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, της Γενναδείου, της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, του Πανεπιστημίου Κύπρου. Έγινε επίσης έρευνα στο Αρχείο του Ε.Λ.Ι.Α., ενώ αποδοτική υπήρξε η αναζήτηση και η απόκτηση σπάνιου έντυπου και φωτογραφικού υλικού.

Η μελέτη γνωστού αλλά και νέου αρχειακού υλικού, συνέβαλε στην κατανόηση βασικών παραμέτρων της φιλολογικής και ποιητικής στρατηγικής του Καβάφη, αλλά και στην καλύτερη τεκμηρίωση ορισμένων παρατηρήσεων που προέκυπταν από τη μελέτη των ίδιων των ποιητικών κειμένων. Για τον συστηματικό έλεγχο και την επιστημονική υποστήριξη παρατηρήσεων που είχαν σχέση με τη μικροσκοπική λεξιλογική ή στιχουργική εξέταση των ποιημάτων, κρίθηκε αναγκαία η σύνταξη ενός βασικού φιλολογικού εργαλείου, του «Συμφραστικού Πίνακα Αναγνωρισμένων Ποιημάτων», ο οποίος επέτρεψε τον εντοπισμό και τον έλεγχο ποιητικών λεξιλογικών

κών και στιχουργικών δεδομένων που δεν μπορούσαν να καλύψουν το, πάντα χρήσιμο, *Lessico di Cavafis* των Gina Lorando, Lucia Marcheselli, Anna Gentilini (Padova 1970) και ο *Πίνακας Λέξεων των 154 ποιημάτων του Κ. Π. Καβάφη* του Ξ. Α. Κοκόλη (Ερμής 1976).*

Ο τρόπος που εργάστηκα και οι περιοχές έρευνας στις οποίες κινήθηκα, υπαγόρευαν τη βασική δομή αυτής της μελέτης, η οποία αρθρώνεται σε πέντε κεφάλαια με τους δηλωτικούς, ως προς το περιεχόμενο, και χαρακτηριστικούς, ως προς την ειδολογική τους κατεύθυνση, τίτλους: I. «Μπαλάντα», II. «Μουσική», III. «Θρήνος», IV. «Χνάρις», V. «Τελετουργία».

Στα πέντε αυτά κεφάλαια η προσέγγιση επικεντρώνεται κυρίως στην εκ του σύνεγγυς ανάλυση μιας μεγάλης ομάδας ποιημάτων τα οποία καλύπτουν όλες τις περιόδους της καβαφικής δημιουργίας και παρουσιάζουν τους τρόπους με τους οποίους ο ποιητής αξιοποίησε ποιητικά την αγγλική, σκοτσέζικη, αιγυπτιακή-αραβική και ελληνική δημοτική παράδοση.

Των πέντε κεφαλαίων προηγείται η «Εισαγωγή», όπου εξετάζεται το εργοβιογραφικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται ο ποιητής και διαμορφώνει την πνευματική του προσωπικότητα. Τα νέα στοιχεία, καθώς και οι αναλύσεις που ακολουθούν, ανατρέπουν την εικόνα που έχει δημιουργήσει η καθιερωμένη βιβλιογραφία, ότι δηλαδή στην πρώιμη περίοδο της καβαφικής δημιουργίας διακρίνονται μεν κάποιες επαφές με το δημοτικό τραγούδι, αλλά αυτές υπάγονται σε μια περιοχή πιο πολύ εγκυκλοπαιδικού ενδιαφέροντος, το οποίο γρήγορα εγκαταλείπεται.

Αντίθετα, αναλύεται η σημασία που έχει η πρώιμη αυτή, σίγουρα πιο έκδηλη συναναστροφή του ποιητή με τη δημοτική παράδοση, για τη διαμόρφωση θεμάτων που θα τον απασχολήσουν και αργότερα σε όλο το έργο του και καθ' όλη τη διάρκεια της ποιητικής του πορείας.

Στην εργασία αυτή υπήρξαν δύο δρόμοι έρευνας: (α) να διερευνηθεί ξανά, από τη σκοπιά των εργο-βιογραφικών στοιχείων (μετακινήσεις, πρόσωπα, αναγνώσεις, ακούσματα, αλληλογραφία, πρώιμη αρθρογραφία, κλπ.) η πνευματική ατμόσφαιρα που συνέβαλε σε ορισμένες καθοριστικές επιλογές του ποιητή, όπως ήταν για παράδειγμα η πρώιμη ευαισθητοποίησή του σε ζητήματα ανθρωπολογίας και λαογραφίας· και (β) να μελετηθεί το έργο από την άποψη της μορφολογίας και της θεματικής, με στόχο πάντα εκείνα τα στοιχεία της μορφής και του περιεχομένου τα οποία αναδεικνύουν τις κρυφές διασυνδέσεις της καβαφικής ποίησης με τη δημοτική παράδοση.

* Ο «Συμφραστικός Πίνακας Αναγνωρισμένων Ποιημάτων (Ποιήματα 1896-1933)» Κ. Π. Καβάφη, κατατέθηκε το 2010 στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κύπρου ως «Παράρτημα» της διατριβής μου με τίτλο «Καβάφης και Δημοτικό Τραγούδι».

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στο κύριο σώμα της μελέτης αυτής, αλλά και στο «Επίμετρο», περιέχονται ποιήματα, μεταγραφές αυτογράφων του Καβάφη, μεταφράσεις αραβικών δημοτικών ασμάτων, πίνακες, έντυπες παρτιτούρες, φωτογραφίες και άλλο υλικό το οποίο υποστηρίζει την ερμηνευτική προσέγγιση της κυρίως εργασίας.

Φτάνοντας σήμερα στο όχι κατ' ανάγκην οριστικό τέλος αυτής της έρευνας, θεωρώ χρέος μου να ευχαριστήσω όσους με στήριξαν ή με βοήθησαν στον εντοπισμό και στον έλεγχο διαφόρων πηγών, με την αποστολή δυσέρετων εντύπων, αλλά κυρίως με τις παρατηρήσεις και τις γόνιμες συζητήσεις που είχα με αρκετούς από αυτούς για θέματα που με απασχόλησαν στην παρούσα μελέτη.

Ευκινώ τις ευχαριστίες μου από τους φίλους, συνάδελφους, συνεργάτες και ερευνητές Eleonora Aleotti, Irena Alexieva, Matthias Kappler, Francesca Paola Vuturo, Σοφία Γεωργίου, Χαράλαμπο Α. Καράογλου, Κυριακή Κυριάκου, Κώστα Λυμπουρή, Φίλιππο Παππά, Κύπρο Περικλέους και Γιάννο Χριστοφόρου.

Ευχαριστώ επίσης τη φίλη Aude-Marie Auphan η οποία χάρη στη μουσική παιδεία της συνέβαλε στην κατανόηση και αποτύπωση ειδικών ρυθμικών και μουσικών ζητημάτων της καθαφικής ποίησης, καθώς επίσης τους Martin R. Zammit (καθηγητή αραβολογίας στο Πανεπιστήμιο της Μάλτας), Mostafa H. Refai (διδακτορικό φοιτητή του Πανεπιστημίου Κύπρου) και Jawwad Jabar, οι οποίοι με βοήθησαν αποτελεσματικά στη μετάφραση, κατανόηση και ερμηνεία των αραβικών κειμένων.

Κατά την περίοδο της έρευνάς μου η Προϊσταμένη της Μπενακείου Βιβλιοθήκης και Διαχείρισης Συλλογών κ. Αικατερίνη Φλεριανού, η Προϊσταμένη Κεντρικού Αναγνωστηρίου της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος κ. Βασιλική Τσιγγούνη, ο Διευθυντής τότε του Ε.Λ.Ι.Α., Μάνος Χαριτάτος και ο κ. Διονύσης Καψάλης Διευθυντής του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης ανταποκρίθηκαν με αμεσότητα στις ερευνητικές μου αναζητήσεις.

Η Κατερίνα Γκίκα, συνεργάτιδα του Αρχείου Καβάφη, ανταποκρίθηκε πρόθυμα σε κάθε αναζήτησή μου και μου προσέφερε αμέριστη τη βοήθειά της κατά την έρευνά μου στο Αρχείο Καβάφη, όταν αυτό στεγαζόταν στο Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού.

Ο κ. Μανόλης Σαββίδης, Διευθυντής του Σπουδαστηρίου Νέου Ελληνισμού, μου επέτρεψε να εργαστώ στο Αρχείο Καβάφη, καθώς και στη Βιβλιοθήκη του Σπουδαστηρίου, και να αξιοποιήσω ανέκδοτο υλικό σχετικό με την έρευνά μου.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον διπλωμάτη κ. Μάριο Λυσιώτη για την πολύτροπη βοήθειά του σε πολύτιμο βιβλιογραφικό υλικό καθώς και για τις καρποφόρες συζητήσεις μας γύρω από τον Αλεξανδρινό.

Ο καθηγητής Hero Hokwerda με την κριτική του επιμέλεια και τις εύστοχες παρατηρήσεις και διορθώσεις του με προστάτευσε σε αρκετά σημεία της μελέτης

και τον ευχαριστώ αμέριστα για τη βοήθεια που μου πρόσφερε στην τελική επεξεργασία των τυπογραφικών δοκιμίων.

Ξεχωριστά επιθυμώ να ευχαριστήσω τους καθηγητές Diana Haas, Renata Lavagnini και Μιχάλη Πιερή, όχι μόνο για τη γενναιοδωρία με την οποία μοιράστηκαν τις γνώσεις τους γύρω από την ποίηση του Καβάφη αλλά και την ετοιμότητά τους να μου προσφέρουν την πολύτιμη βοήθειά τους στα διάφορα στάδια της έρευνας και συγγραφής αυτής της εργασίας.

Στην ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας οφείλω σήμερα τις ευχαριστίες μου στην κ. Μυρτώ Μπαλή για την αισθητική επιμέλεια με την οποία φρόντισε το κείμενο της έκδοσης και πάνω απ' όλα στην κ. Κατερίνα Καρύδη η οποία έδωσε στο έργο αυτό μια θέση στον «Ίκαρο», τον ιδανικό χώρο για τις καβαφικές σπουδές.

Η αφιέρωση της μελέτης αυτής στους γονείς μου δεν αποτελεί απλή έκφραση ευγνωμοσύνης. Είναι η ελάχιστη προσφορά μου για όλα όσα σας οφείλω.

ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τα καβαφικά αυτόγραφα και χειρόγραφα κείμενα εκδίδονται τηρώντας τις βασικές αρχές της διπλωματικής μεταγραφής, για την οποία χρησιμοποιήθηκαν τα ακόλουθα εκδοτικά σύμβολα:

[αβγ]	ανάπτυξη συντομογραφίας
[[αβγ]]	διαγραφή του ποιητή, διαγραμμένο κείμενο
/αβγ/	προσθήκη του ποιητή
<αβγ>	σε μεταγραφή δηλώνει προσθήκη κειμένου από τον εκδότη, από έργο ή άρθρα στα οποία αναφέρεται και σχολιάζει ο Καβάφης· όταν πρόκειται για μετάφραση δηλώνει κείμενο που συμπληρώνει ο μεταφραστής για λόγους σαφήνειας
+++	κείμενο δυσανάγνωστο / αδιάγνωστο (κάθε σταυρός αντιστοιχεί περίπου σε δύο γράμματα)

Η μετρική σημειογραφία και η απόδοση της μετρικής ανάλυσης καβαφικών στίχων (σε παραλλαγές ή επεξεργασίες) είναι δική μου· σε αντίθετη περίπτωση, όταν σημειώνεται στα χφα από τον ίδιο τον ποιητή, ή άλλο μελετητή, αυτό δηλώνεται. Τα μετρικά σύμβολα που χρησιμοποιούνται στη μελέτη είναι τα ακόλουθα:

	τομή
!	άρση τομής
/	αλλαγή στίχου
//	αλλαγή στροφής
×	διαστολή φωνηέντων, χασμωδία
—	συνεκφώνηση φωνηέντων, συνίζηση

Στις μεταγραφές προφανή ορθογραφικά λάθη (π.χ. αντιμεταθέσεις φωνηέντων, τονισμός κ.ά.) διορθώθηκαν σιωπηρά.

Τα καβαφικά κείμενα, τα δημοτικά τραγούδια, οι πηγές και το πληροφοριακό υλικό (παραθέματα συγγραφέων) που συνδέονται με ή σχολιάζουν το καβαφικό έργο, δίνονται σε πολυτονικό (εξαιρούνται τα κείμενα που είναι γραμμένα σε μονοτονικό).

Στις μεταγραφές, αλλά και σε όλα τα πολυτονικά κείμενα, διαχωρίζω τα αναφορικά «που», «πως» κ.λπ. από τα ερωτηματικά.

Η πλάγια υπογράμμιση σε χωρία και παραθέματα είναι δική μου· σε αντίθετη περίπτωση δηλώνεται ο συγγραφέας.

Η μετάφραση-απόδοση ξένων κειμένων στα ελληνικά είναι δική μου· σε αντίθετη περίπτωση δηλώνεται ο μεταφραστής.

Στις περιπτώσεις που δίδεται παράθεμα από κάποιο λήμμα του Λεξικού, η χρήση ορθογώνιων αγκύλων δηλώνει ότι αυτό το χωρίο δεν υπάρχει στην αποδελτίωση του Καβάφη αλλά αντλείται από το ευρύτερο κείμενο της πηγής.

Τέλος, οι παραπομπές στα καβαφικά χφα και σε άλλα τεκμήρια που απόκεινται στο Αρχείο ακολουθούν το παγιωμένο στις καβαφικές σπουδές σύστημα, όπως το όρισε ο Γ. Π. Σαββίδης. Στο ψηφιακό αποθετήριο του Αρχείου Καβάφη – Ίδρυμα Ωνάσης (<https://www.onassis.org/el/initiatives/cavafy-archive/>) είναι πλέον διαθέσιμα τα αυτόγραφα και άλλα τεκμήρια προς αναζήτηση.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΟ ΕΡΓΟ-ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η προσέγγιση και θεώρηση της ποίησης του Καβάφη από τη σκοπιά που αφορά στους τρόπους αξιοποίησης της θεματικής και μορφολογικής σκευής του δημοτικού τραγουδιού, συμβάλλει στον φωτισμό κάποιων αφανών, εκ πρώτης όψεως, πτυχών της ποιητικής του. Καθώς μάλιστα το δημοτικό τραγούδι προϋποθέτει μια πλούσια και σημαντική παράδοση, είναι φυσικό, από τη στιγμή που ο χώρος της προσωπικής δημιουργίας αναλαμβάνει την πρωτοβουλία να υποδεχτεί και να αφομοιώσει τα πιο γόνιμα στοιχεία αυτής της παράδοσης, να συγκροτείται μια ιδιαίτερα δυναμική διαλογική σχέση.

Μέσα από αυτή την προοπτική, της σχέσης προσωπικής ποίησης και δημοτικού τραγουδιού, ένας τέτοιος διάλογος ακμάζει και ειδολογικά οξύνεται όταν έχουμε ένα έργο όπως αυτό του Καβάφη, του οποίου η επαφή με το δημοτικό τραγούδι είναι επίμονη και διατρέχει δύο επίπεδα λόγου: τόσο τον δοκιμιακό και κριτικό του λόγο (δημοσιευμένο και αδημοσίευτο),¹ όσο και το λογοτεχνικό του έργο, δηλαδή τον λόγο της ποίησης.

Η ενασχόληση του Καβάφη με τα δημοτικά τραγούδια

ι. Βιβλιοκρισίες

Στο επίπεδο του κριτικού στοχασμού, τα προβεβλημένα στοιχεία της στενής επαφής του Καβάφη (και του διαλόγου του) με το δημοτικό τραγούδι, είναι από βιβλιογραφικής σκοπιάς αρκετά. Οι δημοσιευμένες βιβλιοκρισίες:

(α) «*Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ Τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ* ὑπὸ Ν. Γ. Πολίτου», στο περ. *Νέα Ζωή* της Αλεξάνδρειας το 1914,²

1. Στο σημείο αυτό χρειάζεται να διευκρινιστεί ότι, στην παρούσα μελέτη, από τον κριτικό λόγο του Καβάφη αξιοποιείται εκείνο το μέρος το οποίο, σε συνδυασμό με τον ποιητικό του λόγο, συμβάλλει στην υποστήριξη της ερμηνευτικής μου προσέγγισης για τη σχέση της καβαφικής ποιητικής με το δημοτικό τραγούδι.

2. Βλ. «[*Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ Τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ*]» (1914), *Τα Πεζά*: 111-127 και 357-358 («Σημείωση» 19).

(β) «Καρπαθιακά Δημοτικά ᾠσματα ὑπὸ Μ. Γ. Μιχαηλίδου» στο περ. *Γράμματα* Αλεξανδρείας τον Ιούν.-Οκτ. 1917,³ και

(γ) η βιβλιοκρισία που ετοίμαζε ο Καβάφης για τη *Grammaire du Grec Moderne* του καθηγητή νεοελληνικής γλώσσας και φιλολογίας στο Παρίσι και επίτιμου μέλους της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, Hubert Pernot.⁴

Σε αυτές τις βιβλιοκρισίες ο Καβάφης όχι μόνο παρουσιάζει, κρίνει και αξιολογεί τις εν λόγω εκδόσεις, αλλά επίσης διατυπώνει λεπτότατες παρατηρήσεις, οι οποίες δείχνουν ότι η γνώση του για το δημοτικό τραγούδι και τη λαογραφία είναι τόσο εκτενής και στέρεη, ώστε υπερβαίνει κατά πολύ το απλό ερασιτεχνικό ενδιαφέρον.

Οι παραπομπές και αναφορές σε ποικίλες πηγές (συλλογές, εκδόσεις, άρθρα, γλωσσικές μελέτες κ.ά.) και οι παράλληλες συγκριτικές παρατηρήσεις που αφορούν τη γλώσσα, τους κανόνες στιχουργίας ή την ιστορική συσχέτιση διαφόρων ασμάτων, διαγράφουν έναν γνωστικό ορίζοντα τόσο ευρύ, ώστε ο Αλεξανδρινός να μπορεί να χαρακτηριστεί ως «κάτοχος τελείως» της ποιητικής του δημοτικού τραγουδιού.

3. Βλ. «[Καρπαθιακά Δημοτικά ᾠσματα]» (1917), *Τα Πεζά*: 128-135 και 358-359 («Σημείωση» 20).

4. Ο H. Pernot (1870-1946), διακεκριμένος γλωσσολόγος και νεοελληνιστής, μαθητής του Émile Legrand και ιδρυτής του Νεοελληνικού Ινστιτούτου της Σορβόνης (1920), πραγματοποίησε ερευνητικές αποστολές για συλλογή εθνομολογικού υλικού σε διάφορες χώρες, ανάμεσα στις οποίες και στην Ελλάδα, από όπου όχι μόνο κατέγραψε φωνητικά ελληνικές διαλέκτους αλλά, το κυριότερο, εξέδωσε έργα και συλλογές λαογραφικού ενδιαφέροντος όπως, ενδεικτικά: *En pays turc: l'île de Chio. Avec 17 mélodies populaires et 118 simili gravures* (Pernot 1903)· *Anthologie populaire de la Grèce moderne. Chants héroïques, chants historiques et kleptiques, chants légendaires* (Pernot 1910) κ.ά. Η εκλογή του Pernot ως επίτιμου μέλους της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας δημοσιεύεται, παράλληλα με ανακοίνωση για την ίδρυση του Λαογραφικού Αρχείου, στη *Λαογραφία*, τ. ΣΤ', 1917: 662: «Ἐξελέγη ἐπίτιμον μέλος τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφικῆς ἐταιρείας ὁ ἐν Παρισίοις καθηγητὴς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας κ. Hubert Pernot». Στον ίδιο τόμο της *Λαογραφίας* του 1917 στην ενότητα «Νέα Βιβλία» ανακοινώνεται η κυκλοφορία της τρίτης έκδοσης της *Γραμματικής* του Pernot· βλ. *Λαογραφία*, τ. ΣΤ', 1917: 669.

Η βιβλιοκρισία του Καβάφη γράφτηκε το 1918 και αφορά ακριβώς στην έκδοση της *Grammaire* του 1917 (πρώτη έκδοση: 1897) και επρόκειτο να δημοσιευθεί στα *Γράμματα* Αλεξανδρείας ωστόσο δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1963 από τον Γ. Α. Παπουτσάκη στο περ. *Παιδεία και Ζωή* (Παπουτσάκης 1955α: 292-299 και Παπουτσάκης 1955β: 323-331)· βλ. επίσης *Βιβλιογραφία*: Α 447, όπου σημειώνεται ότι στη δημοσίευση Παπουτσάκη δεν περιλαμβάνεται πλήρως το καβαφικό κείμενο. Για τις επόμενες αναδημοσιεύσεις βλ. «Hubert Pernot, *Grammaire du Grec Moderne*, 1917», *Πεζά*: 195-234 και «[Για τὸ *Grammaire du Grec Moderne*]» (γρ. 1918), *Τα Πεζά*: 279-304 και 383-384 («Σημείωση» 58).

Με αφετηρία τα προαναφερόμενα καβαφικά κείμενα, διαπιστώνεται η εξοικείωσή του:

(α) με σημαντικές συλλογές δημοτικών τραγουδιών όπως των Theodor Kind (1833),⁵ Σπυρίδωνα Ζαμπέλιου (1852),⁶ Arnold Passow (1860),⁷ Émile Legrand (1875),⁸ Αθανάσιου Σακελλάριου τ. Β' (1891),⁹ G. F. Abbot (1903),¹⁰ Γεωργίου Παχτίκου (1905),¹¹ Άγι Θέρου (1909)¹² κ.ά., αλλά και

(β) με γλωσσικές μελέτες όπως τα *Είδωλα* του Ροΐδη¹³ από την οποία

5. Βλ. «[Καρπαθιακά Δημοτικά ᾠσματα]» (1917), *Τα Πεζά*: 134.

6. Ὁ.π., 135 και «Ἡ Συνάντησις τῶν Φωνηέντων ἐν τῇ Προσωδίᾳ» (Φεβρ.-Αύγ. 1902), *Τα Πεζά*: 254.

7. Βλ. «[Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ Τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ]» (1914), *Τα Πεζά*: 111, 114, 121, 126· «[Καρπαθιακά Δημοτικά ᾠσματα]» (1917), *Τα Πεζά*: 129, 132, 135· «[Γιὰ τὸ *Grammaire du Grec Moderne*]» (γρ. 1918), *Τα Πεζά*: 300· «Ἡ Συνάντησις τῶν Φωνηέντων ἐν τῇ Προσωδίᾳ» (Φεβρ.-Αύγ. 1902), *Τα Πεζά*: 254.

8. Βλ. «[Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ Τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ]» (1914), *Τα Πεζά*: 112, 125.

9. Ὁ.π., 114, 118, 120, 121· βλ. «[Καρπαθιακά Δημοτικά ᾠσματα]» (1917), *Τα Πεζά*: 131, 132· «[Γιὰ τὸ *Grammaire du Grec Moderne*]» (γρ. 1918), *Τα Πεζά*: 288, 290.

10. Βλ. «[Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ Τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ]» (1914), *Τα Πεζά*: 123.

11. Ὁ.π., 122.

12. Ὁ.π., 122· «[Καρπαθιακά Δημοτικά ᾠσματα]» (1917), *Τα Πεζά*: 131, 132 και «[Γιὰ τὸ *Grammaire du Grec Moderne*]» (γρ. 1918), *Τα Πεζά*: 294.

13. Ο Καβάφης αναφέρει ή παραπέμπει στον Ροΐδη και τα *Είδωλα*, στα ακόλουθα άρθρα-βιβλιοκρισίες-σημειώματα: «[Γιὰ τὰ *Εἶδωλα*]» (γρ. 1893-1896/7), *Τα Πεζά*: 204-209· «[Καρπαθιακά Δημοτικά ᾠσματα]» (1917), *Τα Πεζά*: 131, 135· «[Γιὰ τὸ *Grammaire du Grec Moderne*]» (γρ. 1918), *Τα Πεζά*: 280, 285, 289, 291, 292. Το αναγνωστικό ενδιαφέρον του Καβάφη για τον συγγραφέα Ροΐδη στη δεκαετία του 1890, έχει διαπιστωθεί ήδη από το 1948 ο Περίδης, ο οποίος σημειώνει ότι τα *Είδωλα* υπήρχαν στη Βιβλιοθήκη του Καβάφη και είχαν «σημάδια προσεκτικοῦ διαβάσματος» (Περίδης 1948: 69). Το 1984 ο Άλκης Αγγέλου επαναφέρει το θέμα για τη σχέση των δύο λογοτεχνών με το άρθρο του «Μια συνάντηση που δεν έγινε» (Αγγέλου 1984: 57-59). Βλ. επίσης Ροΐδης 1986: ρλ'-ρλδ', όπου, στην εισαγωγή του, ο Αγγέλου επιφέρει κάποιες καίριες προσθήκες που ανατρέπουν το σχετικό εύκολο και βιαστικό κλείσιμο του θέματος —προσθήκες οι οποίες απαιτούνταν, άλλωστε, μετά τη δημοσίευση από τον Γ. Π. Σαββίδη, το 1983, του καβαφικού κειμένου (πιθανόν βιβλιοκρισίας) για τα *Είδωλα*· βλ. «Δύο Ανέκδοτα πεζά ποιήματα του Καβάφη και ένα κείμενό του για *Τα Είδωλα* του Ροΐδη» (1983), *Μικρά Καβαφικά Β'*: 275-300, ιδιαίτερα σ. 292-300, όπου ο Σαββίδης παρουσιάζει την «ενεργητική προσοχή» με την οποία διάβασε ο Καβάφης τη γλωσσική μελέτη του Ροΐδη, αλλά και τη θέση του Καβάφη στο γλωσσικό ζήτημα. Για τη σχέση Καβάφης – Ροΐδη, βλ. επίσης Laoumtzi 2007: 61-70.

Τέλος, στο λεξικό παραθεμάτων του ο Καβάφης θησαυρίζει από τα *Είδωλα* τα ακόλουθα λήμματα: «ἀγρωνιάζω», «ἀκεφιά», «ένισμός», «κωμοδρόμος» και «τύχημα»· βλ. Λεξικό στα οικεία λήμματα και αντίστοιχα Ροΐδης 1893: 257, 134, 198, 256, 93.

μελέτη, για παράδειγμα, άντλησε ένα επτασύλλαβο ημιστίχιο από ένα τραγούδι της ξενιτιάς προκειμένου να παρουσιάσει, στη βιβλιοκρισία του για τη συλλογή *Καρπαθιακά Δημοτικά Άσματα* του Μιχαηλίδη, τις παραλλαγές που αφορούν το απώτερο μέρος στο οποίο κείται νεκρός ο ξενιτεμένος γιος.

Γράφει για το άσμα της «Κακῆς Μάννας»:

Ἡ Καρπαθιακὴ παραλλαγὴ τοῦ ἄσματος ὀρίζει τὸ μέρος ὅπου ὁ υἱὸς θά κεῖται πεθαμένος, «εἰς τῆς Σουριᾶς τὸν ἄμμο». Ἐχὼ διαβάσει ἓνα κείμενον εἰς τὸ ὁποῖον τὸ μέρος φαίνεται νὰ εἶναι αἱ Πάτραι. Μιὰ Κυπριακὴ παραλλαγὴ (τὴν ἀναφέρει ὁ Ροῖδης στὰ *Εἰδῶλα*) μᾶς πιαίνει «στῆς Μπαρμπαριᾶς τὰ μέρη».

«[Καρπαθιακά Δημοτικά Ἄσματα]» (1917), *Τα Πεζά*: 131

Η κυπριακή παραλλαγή, στην οποία αναφέρεται ο Αλεξανδρινός βρίσκεται στο Δ' κεφάλαιο των *Ειδώλων* και είναι η ακόλουθη:

Ἐσύ, μάννα, μαλώνεις με κι' ἐγὼ θὲ νὰ μισέψω,
Θὰ πάγω μὲ τὰ κάτεργα, μὲ τὰ χοντρά καράβια,
Νὰ κάμης χρόνους νὰ μὲ δῆς καὶ μῆνες νὰ μ' ἀκούσης.
Νὰ καταβαίνης στὸ γυαλὸ καὶ νὰ ῥωτᾷς τοὺς ναύταις:
«Ναύταις μου μὴν τὸν ἴδετε τὸν ἀκριβὸ τὸ γυιό μου,
Τὸ γυιό μου ποὺ τὸν μάλωνα καὶ μοῦ 'φυγε 'στὰ ξένα;»
— «Ἐψὲς βραδὺ τὸν εἶδαμε στῆς Μπαρπαριᾶς τὰ μέρη,
Εἶχε τὸν ἄμμο πάπλωμα, τὴ θάλασσα κρεβάτι».

Ροῖδης 1893: 191

Ειδικότερα ο Ροῖδης, σε αυτή την ενότητα της γλωσσικής του μελέτης, η οποία φέρει το δηλωτικό τίτλο «Μία», παραθέτει δεκαεπτὰ ελληνικά δημοτικά άσματα από «ποικιλόφωνες» γεωγραφικές περιοχές,¹⁴ ως παραδείγματα τα οποία επικυρώνουν τη θέση του για τον ενιαίο χαρακτήρα της νεοελληνική λαϊκής γλώσσας, και καταλήγει:

Εἰς τοὺς ἰσχυριζομένους ὅτι ἄγλωσσος καὶ πολὺγλωσσος εἶναι ὁ ἑλληνικὸς λαός, δύνανται τῷ ὄντι ἀντὶ ἡμῶν ν' ἀπαντήσῃ αὐτὸς οὗτος διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γλώσσης ἀντηχούσης ἐκ πάσης ἐλληνικῆς γωνίας, βροντοφωνῶν ὅτι καὶ κατὰ τοῦτο συκοφαντεῖται. Τὴν ἀπάντησιν ταύτην τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων

14. Τα δημοτικά τραγούδια τα οποία καταλογογραφεί ο Ροῖδης είναι από Αττική, Αχαρνανία, Θεσσαλία, Ἡπειρο, Μακεδονία, Θράκη, Πελοπόννησο, Χίο, Κύπρο (δύο), Κυκλάδες (δύο), Επτάνησα (δύο), Κρήτη (απόσπασμα από τον *Ερωτόκριτο*), Κάρπαθο και Ρόδο (από την «Ἀλφάβητο τῆς Ἀγάπης»)· βλ. Ροῖδης 1893: 187-195.

συνοψίζομεν κατωτέρω παραθέτοντες, οὐχὶ εὐαρίθμους τινὰς λέξεις ἢ τύπους κατ' ἐκλογὴν, ὅπως ἔπραξαν οἱ καταμερισταὶ κατὰ μίμησιν τοῦ ἀρχαίου σχολαστικοῦ, τοῦ περιάγοντος ὡς δεῖγμα τῆς οἰκίας του λίθους τινὰς ἐξ αὐτῆς, ἀλλ' ὁλόκληρον δημοτικὸν ἄσμα ἐξ ἐκάστης τῶν δῆθεν ποικιλοφώνων ἐπαρχιῶν, ὅπως δυνηθῇ ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ κρίνῃ ἀσφαλῶς ὁ ἀναγνώστης κατὰ πόσον εἶναι ἀκριβὴς ὁ ἰσχυρισμός: «ὅτι τόσον ποικίλη εἶναι ἡ λαλουμένη, ὥστε οἱ τῶν διαφόρων χωρῶν Ἕλληνες δυσκόλως πάνυ ἐννοοῦνται δι' αὐτῆς»

Ροῖδης 1893: 186

Ὁ ἀναγνώστης τῶν ἀνωτέρω δημοτικῶν κειμένων, ὅπου πιστῶς συνοψίζεται ἡ σημερινὴ τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων γλῶσσα, ματαίως, πιστεύομεν, ἤθελε κοπιᾶσει ν' ἀνεύρῃ ποῦ ἐγκτεται τῆς συνεννοήσεως ἡ δυσκολία

Ροῖδης 1893: 195

Τὴν ἀνάγνωση τοῦ συγκεκριμένου κεφαλαίου ἀπὸ τὰ *Εἰδῶλα* ο Καβάφης θὰ τὴν αποστάξῃ το 1917 στο ἀκόλουθο σχόλιο, στὴ βιβλιοκρισίᾳ του γιὰ τὴ συλλογὴ τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων τῆς Καρπάθου τοῦ Μιχαηλίδη:

Ὁ Ροῖδης στὸ κεφάλαιον («Μία») τῶν «Εἰδῶλων» τοῦ ὅπου δεικνύει διὰ παραθέσεως δημοτικῶν ἀσμάτων τὴν ἐνότητα τῆς λαϊκῆς γλώσσης, ἐκλέγει — γιὰ τὴν Κάρπαθο — τὸ ποίημα εἰς τὸ ὅποιον τὸ πούλι ἀφηγούμενον τὰ δεινὰ του, προσάπτει τὴν βασιλοπούλα πού ζήλεψε τὰ κάλλη του καὶ τὸν κελαϊδισμό του. Πρῶτος — «καθ' ὅσον γνωρίζομεν» λέγει ὁ Ροῖδης, — πού τὸ δημοσίευσεν ἦτον ὁ Ζαμπέλιος».

[«Καρπαθιακὰ Δημοτικὰ Ἄσματα»] (1917), *Τα Πεζά*: 135

Ἡ παρατήρηση αὐτὴ τοῦ Αλεξάνδρινου ἐπιβάλλεται νὰ συσχετισθῇ με τὸ ἀκόλουθο ἀποδελτιωμένο λήμμα στο λεξικόν του:

«Συνετελέσθη ὁ ἐνισμός τῆς νεοελληνικῆς ὑπὸ τοὺς εὐνοϊκωτάτους ὅρους»

Ροῖδης, *Εἰδῶλα*, σελ. 198

Λεξικό: 125, λήμμα «ἐνισμός»

Ὁ «ἐνισμός», ἡ ἰδιαίτερη αὐτὴ ἀποδελτιωμένη λέξις, ἐντοπίζεται στο ἀκόλουθο χωρίο τῶν *Εἰδῶλων*, ὅπου ὁ Ροῖδης καταθέτει τὶς γλωσσικὲς ἀπόψεις, ποὺ ἀφοροῦν στὴν καθοριστικὴ σημασία ποὺ ἀπέδιδε στο ἐλληνικὸ δημοτικὸ τραγούδι, ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξη καὶ συγκρότηση τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας:

Ἡ τοιαύτη τοῦ δημοτικοῦ ἄσματος γλωσσικὴ ἐνότης πρόκειται τοσοῦτον καταφανὴς καὶ ψηλαφητὴ, ὥστε πολὺ εὐκολωτέρα τῆς ἀμφισβήτησεως ἦτο εἰς τοὺς ἐπινοητὰς ἀκαταλήπτων διαλέκτων ἡ τελεία αὐτῆς ἀποσιώπησις. Ἡ μόνη τῷ ὄντι κάπως λογικὴ ἔνστασις θὰ ἦτο ὅτι ἡ ἐπικράτησις εἰς τὰ δημῶδη ἄσματα λέξεων καὶ τύπων κοινῶν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐπὶ μακρὸν χρόνον

ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας περιφορᾶς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπόμενον ἦτο ν' ἀποβά-
λῃσι τὸ πλεῖστον τοῦ ἰδιωτισμοῦ αὐτῶν, ἀπαύστως ὁμαλιζόμενα καὶ βαθμηδὸν
μεταβαλλόμενα ἀπὸ ἐπαρχιακῶν εἰς οἰκουμενικά. Ἡ ὑπόθεσις φαίνεται εὐλο-
γος· τὸ μόνον ὅμως δυνατὸν ἐξ αὐτῆς πόρισμα εἶναι, ὅτι συνετελέσθη ὁ ἐπισμὸς
τῆς νεοελληνικῆς ὑπὸ τοὺς εὐνοϊκωτάτους ὅρους, τοὺς ὁποίους δύναται ἐπιστή-
μων γλωσσολόγος νὰ εὐχρηθῇ.

Ροῖδης 1893: 198

ii. *Ανθολόγηση*

Συνεχίζοντας με τις γνωστές, από τη βιβλιογραφία, πληροφορίες και τα στοιχεία που τεκμηριώνουν τη μακρόχρονη ενασχόληση του Καβάφη με τα δημοτικά τραγούδια αλλά και τη βαθύτατη γνώση της δημοτικής ποίησης, θα αναφέρω έναν αυτόγραφο κατάλογο με τίτλους δημοτικών ασμάτων, στην πλειονότητά τους από την έκδοση του Πολίτη του 1914, καθώς και το αυτόγραφο προσχέδιο της εισαγωγής του για τη συγκεκριμένη ανθολόγηση.

Ο κατάλογος και η εισαγωγή, τα οποία σώζονται στο Αρχείο Καβάφη, αφορούσαν, όπως έχει δείξει σε σχετικό δημοσίευσμά του ο Γ. Π. Σαββίδης, μια σχεδιαζόμενη έκδοση δημοτικών τραγουδιών του Εκπαιδευτικού Ομίλου της Αιγύπτου (Ε.Ο.Α.), η οποία προοριζόταν για τη «νεολαία τῶν σχολείων». Η ανθολογία αυτή, η οποία τελικά κυκλοφόρησε το 1921 με τίτλο *Τραγούδια του λαού μας ανθολογημένα για τα παιδιά* στηρίχθηκε, εν πολλοίς, στις επιλογές του Καβάφη, ο οποίος ωστόσο είχε αποχωρήσει ή, τουλάχιστον, δεν συμμετείχε στο τελικό στάδιο της σύνταξής της, καθώς δεν αναφέρεται στην έκδοση του βιβλίου το όνομά του, ή άλλου συντάκτη.¹⁵

15. Για το ιστορικό της έκδοσης, βλ. «Ο Καβάφης συντάκτης μαθητικής ανθολογίας δημοτικών τραγουδιών» (1982), *Μικρά Καβαφικά* Β': 207-246 και επίσης «[Για μαθητική ανθολογία δημοτικών τραγουδιών]» (γρ. Ιούν. 1920-Ιαν. 1921), *Τα Πεζά*: 305-306. Σύμφωνα με τον Γ. Π. Σαββίδη, με την ανθολόγηση αυτή ο Καβάφης πρέπει να ασχολήθηκε, τουλάχιστον πριν από τον θάνατο του Ν. Γ. Πολίτη, στις 12/25 Ιανουαρίου 1921, διότι στο προσχέδιο της εισαγωγής ο Καβάφης αποκαλεί τον Νικόλαο Πολίτη ακόμα «κ.» ενώ στην οριστική έκδοση αναφέρεται ως «ἀείμνηστος»· βλ. «Ο Καβάφης συντάκτης μαθητικής ανθολογίας δημοτικών τραγουδιών» (1982), *Μικρά Καβαφικά* Β': 221 και Ε.Ο.Α. 1921: 5.

Στο χρο προσχέδιο της εισαγωγής του, ο Καβάφης αναφέρεται στις παλαιότερες συλλογές ασμάτων και χαρακτηρίζει για τα νεότερα χρόνια ως «πολύ καλές συλλογές τοῦ Ἄγι Θεόρου καὶ τοῦ Πολίτη» (*Τα Πεζά*: 305), εκτίμηση η οποία επαναλαμβάνεται στο εισαγωγικό σημείωμα της έκδοσης του Ε.Ο.Α. (1921: 5), όπου τονίζεται ότι όλα τα άσματα αντλήθηκαν από τη συλλογή του Νικολάου Πολίτη με εξαίρεση τέσσερα τραγούδια από τον Ἄγι Θεόρο και δύο από τον Legrand.

Κοντά σε αυτά, ένα χρο σημείωμα, το οποίο σώζεται στο Αρχείο Καβάφη και αφορά στη σύσταση της «Κριτικής Ομάδας» του αλεξανδρινού περιοδικού *Γράμματα*, αποτελεί πρόσθετο τεκμήριο ότι ο Καβάφης αναγνωρίζεται από το περιβάλλον του ως εκείνος που ιδιαιτέρως γνώριζε και εμβάθυνε στον χώρο της δημοτικής ποίησης και της λαογραφίας, όχι ως ερασιτέχνης, αλλά ως ποιητής, αισθητικός και κριτικός.

Από αυτό το προσχέδιο αγγελίας, χρονολογημένο ανάμεσα στα 1918-1919, πληροφορούμαστε ότι η επιτροπή αποτελείται από άτομα οικεία «μέ τα θέματα για τὰ ὅποια γράφουν», όπως ο Σκληρός, ο οποίος αναλαμβάνει τον τομέα της κοινωνιολογίας, ο Δέλτας τη φιλοσοφία και ο Καβάφης τον γνωστικό χώρο της λαογραφίας και της ιστορίας.¹⁶

iii. Το λεξικό παραθεμάτων

Την εικόνα της επίμονης και συστηματικής συναναστροφής του Καβάφη με τα κείμενα της δημοτικής παράδοσης (αλλά και της λόγιας δημώδους γραμ-

Η έκδοση του Ε.Ο.Α. σώζεται στα κατάλοιπα της Βιβλιοθήκης του ποιητή (*Βιβλιοθήκη*: 3.11) και η αυτοψία έδειξε ότι είναι άκοπη στις περισσότερες σελίδες. Στα περιεχόμενα (που και αυτά είναι άκοπα, υπάρχει με μολύβι μια μικρή οριζόντια αναγνωστική γραμμή δίπλα στον τίτλο του τραγουδιού «Τῆς Πάργας Α'»). Στις κομμένες σελίδες (σ. 10-15), στην πρώτη ενότητα με τίτλο «Θρησκευτικά», περιέχονται τα τραγούδια: «Τοῦ Χριστοῦ τὰ πάθη» (σ. 11-13), «Φτωχοὶ καὶ πλούσιοι» (σ. 14), «Ὁ ἀμαρτωλὸς» (σ. 15).

Στις σ. 41-49, από την ενότητα «Τῆς ἱστορίας καὶ τῆς παλικαριᾶς», περιέχονται τα τραγούδια: «Παιδιὰ πῆρε ὁ χινόπωρος» (σ. 41), «Θέλετε δέντρα ἀνθίσετε» (σ. 42), «Ὁ γέρο κλέφτης» (σ. 43), «Τοῦ λαβωμένου κλέφτη» (σ. 44), «Τ' ἀντρεωμένου τ' ἄρματα» (σ. 45), «Τοῦ κλέφτη τὸ κιβούρι» (σ. 46-47), «Τοῦ Λιβίνη (1685)» (σ. 48), «Τοῦ Χρίστου Μηλιόνη» (σ. 49). Στις ανοιχτές σελίδες που βρίσκονται ανάμεσα σε δύο άκοπα 8σέλιδα υπάρχουν τα ακόλουθα άσματα: «Ἡ ἀρπαγὴ τῆς γυναίκας τοῦ Ἀκρίτη» μέρος (σ. 24-25), «Τῆς Ἀγιά Σοφίᾶς» (σ. 32-33), «Σουλιώτικο» (σ. 56-57), «Τοῦ Κοντογιάννη» (σ. 65), «Τῆς Πάργας Α' και Β'» (σ. 72-73), «Ἐχει ὁ Κοντοθόδωρος, ἔχει ὁμορφὴ γυναῖκα» (σ. 88-89), «Τοῦ Κολυμπητῆ Α'» (σ. 96-97) και «Τοῦ Κολυμπητῆ Β'» (σ. 97), «Ἡ κακοπαντρεμένη» (σ. 104), «Ἡ μαγοπούλα» (σ. 105), «Τοῦ λεβέντη καὶ τοῦ Χάρου» (σ. 112-113), «Τώρα εἶν' Ἀπρίλης καὶ χρᾶς» (σ. 120).

16. Βλ. *Καβαφικές Εκδόσεις*: 196 και «Νεοαλεξανδρινές εντυπώσεις» (1984), *Μικρά Καβαφικά Β'*: 338. Η Σταυρίδη-Πατρικίου (1988: 163) παρατηρεῖ ότι δεν διαπιστώνεται παρ' ὅλα αυτά μια συντονισμένη προσπάθεια στις εξαγγελίες της «Κριτικής Ομάδας». Η ίδια μελετήτρια επισημαίνει ότι η κριτική του Καβάφη για τα *Καρπαθιακά Δημοτικά Άσματα* το 1917, στο περ. *Γράμματα* (βλ. τώρα *Τα Πεζά*: 128-135), θα μπορούσε να αντιστοιχεί (σε ένα ευρύτερο χρονολογικό πλαίσιο) στις εξαγγελίες και τις προθέσεις της Επιτροπής (Σταυρίδη-Πατρικίου 1988: 164).